

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

การศึกษาประวัติศาสตร์ศาสนาโลก เราจะพบว่า ศาสนาโดยรวมเกิดขึ้นมาเพื่อการจัดความทุกข์ยากของมนุษยชาติ ศาสนาจึงกลายเป็นที่พึ่งหลักของมนุษย์มาตั้งแต่บรรพกาล นักวิชาการศาสนาได้แบ่งศาสนาโลกออกเป็น ๓ กลุ่มคือ ศาสนาแบบธรรมชาตินิยม ศาสนาแบบมนุษยนิยม และศาสนาแบบเทวนิยม^๑ การแบ่งศาสนาแบบนี้เพื่อให้เห็นถึงลักษณะที่แตกต่างและเอกลักษณ์ทางศาสนาเท่านั้น ในการพิจารณาว่าลัทธิใดจะเรียกว่าศาสนา หากยึดเอาองค์ประกอบทางศาสนาเป็นเกณฑ์ จะมีศาสนามากกว่า ๑๒ รายชื่อ แต่ละรายชื่อนี้มีคัมภีร์ประจำศาสนาเป็นหลักในการปฏิบัติตามศาสนา ดังนั้น สิ่งที่เราจะพบคือ ศาสนาโลกมีมากกว่าหนึ่งและศาสนาไม่เหมือนกัน

คำว่า “มีมากกว่าหนึ่ง” และ “ไม่เหมือนกัน” เป็นการบ่งถึง “แตกต่างกัน” จอห์น ฮิก ตั้งข้อสังเกตว่า ความแตกต่างทางศาสนาที่ค่อนข้างจะโดดเด่นมี ๓ ประการคือ ความแตกต่างเกี่ยวกับประสบการณ์ทางศาสนา ความแตกต่างเกี่ยวกับการตีความศาสนา และความแตกต่างเกี่ยวกับความจริงสูงสุดทางศาสนา^๒

ที่ผ่านมามีความพยายามในการแก้ปัญหาความแตกต่างทางศาสนา อย่างน้อย ๓ วิธีคือ วิธีแรกเป็นความพยายามที่จะบอกว่าศาสนานี้เท่านั้นมีความถูกต้อง ศาสนาอื่นไม่ใช่สิ่งถูกต้อง วิธีที่สองเป็นความพยายามที่จะบอกว่า ศาสนาอื่นมีความถูกต้องอยู่บ้าง ความถูกต้องของศาสนาอื่นจะมีก็ต่อเมื่อสอดคล้องกับศาสนาของตนเท่านั้น แต่ทั้งสองวิธีนี้ ไม่ได้สร้างความเป็นหนึ่งเดียวทางศาสนาได้เลย กลับสร้างความขัดแย้งระหว่างศาสนาเพิ่มขึ้น เพราะแต่ละศาสนาต่างยืนยันความถูกต้องของฝ่ายตน ส่วนวิธีที่สามที่ค่อนข้างจะแพร่หลายคือ การยอมรับว่าทุกศาสนามีความถูกต้องเท่าเทียมกัน แนวคิดแบบหลังนี้เรียกว่า “พหุนิยมทางศาสนา (Religious pluralism)”

^๑ สมภาร พรหมทา, มนุษย์กับศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : ศยาม, ๒๕๔๖), หน้า ๕๔.

^๒ ดูรายละเอียดใน John H. Hick, *Philosophy of Religion*, (New Jersey : Prentice-Hall, 1983), P

อย่างไรก็ตาม มีปัญหาทางศาสนาใน ๒ มิติคือ มิติแรกเป็นปัญหาเชิงทฤษฎี คือการยอมรับไม่ได้ว่า ความจริงสูงสุดทางศาสนาจะมีความหลากหลาย เพราะถ้าศาสนา ก. มีความจริงศาสนา ข. ที่มีสถานภาพแตกต่างจากศาสนา ก. จะไม่มีความจริง มิติที่สองเป็นปัญหาเกี่ยวข้องกับชีวิตทางศาสนา อันไม่อาจจะระบุได้ชัดเจนว่า ชีวิตแบบใดคือแนวทางมุ่งสู่ความจริงทางศาสนาอย่างที่สุด เพราะต่างศาสนาต่างยืนยันความถูกต้องในศาสนาของตน สิ่งที่ตามมาคือปมเชิงของความรู้สึกแย้งภายในของคณมีศาสนา

พุทธทาสภิกขุ เห็นว่า ปัญหาทางศาสนาที่เกิดขึ้น น่าจะเกิดจากความเข้าใจที่คลาดเคลื่อนจากศาสนาที่แท้จริงวิธีการที่ดีคือการเปลี่ยนความเข้าใจศาสนาต่างๆเสียใหม่^๓ ท่านจึงได้เสนอทัศนะ “ไม่มีศาสนา (No Religion)” โดยทัศนะนี้ชี้ให้เห็นว่า คนที่มีสถานภาพทางศาสนาที่แตกต่างกัน จะมีประสบการณ์ทางศาสนาในพื้นที่เดียวกันได้ ในภาวะไม่มีศาสนา จะปลอดพ้นจากความขัดแย้งและความแตกต่างทางศาสนา

พุทธทาสภิกขุ มีสถานภาพทางสังคมเป็นนักบวชในพระพุทธศาสนาแบบไทย ท่านเริ่มต้นชีวิตทางศาสนาจากการศึกษาปริยัติ ก่อนที่จะผันตนเข้าสู่การปฏิบัติเพื่อพิสูจน์ความจริงทางศาสนา จากนั้นนักบวชในแนวคามวาสีเป็นนักบวชแนวธรรมาวาสี ใช้ชีวิตอย่างสันโดษท่ามกลางป่า “กินข้าวจานแรม อาบน้ำในคู นอนกุฏิเล้าหมู ฟังยุงร้องเพลง” อันเป็นการผันชีวิตเข้าสู่สิ่งแวดล้อมเทียบพุทธกาล

ด้านการศึกษาศาสนา หากเป็นนักบวชทั่วไปในพระพุทธศาสนาจะมุ่งเน้นศึกษาเฉพาะพุทธธรรมเป็นสำคัญ และการเผยแผ่พระพุทธศาสนาตามจารีต แต่พุทธทาสภิกขุไม่ได้ตีกรอบตัวเองในวงจำกัดแบบนั้น ท่านแปลหนังสือต่างนิกายในภาษาต่างประเทศเป็นภาษาไทย ศึกษาเรียนรู้และตีความเนื้อหาต่างศาสนา โดยเฉพาะเนื้อหาในคัมภีร์ไบเบิล ขณะเดียวกันท่านกล้าหาญที่จะแยกให้เห็นว่าสิ่งที่ชาวพุทธไทยยึดถือกันอยู่สมัยนั้น อะไรคือแก่นทางศาสนาและอะไรคือเปลือกที่ต้องตัดทิ้ง และดูเหมือนจะเป็นพระสงฆ์รูปแรกของไทยที่กล้าบอกว่า เนื้อหาในพระไตรปิฎกจำนวนเท่าไรที่จะต้องฉีกทิ้ง (แต่เอาเข้าจริงท่านคงไม่ทำอย่างนั้น) อีกจำนวนเท่าไรที่เป็นไปเพื่อความเป็นศาสนาอย่างแท้จริง

จากการที่ท่านไม่ได้จำกัดวงล้อมการศึกษาเฉพาะพระพุทธศาสนาเพียงเท่านั้น อย่างน้อยสิ่งที่เราจะพิจารณาได้ ๒ ประการคือ ปณิธานของท่านสองข้อแรกและอัตลักษณ์ทางศาสนาของ

^๓ ศึกษาทำความเข้าใจได้ใน พุทธทาสภิกขุ, ศาสนาคืออะไร, (กรุงเทพมหานคร : สมชายการพิมพ์, มปป.), หน้า ๑๒๔-๑๒๕, ๑๒๘-๑๓๑, ๑๕๓-๑๕๘, ๑๖๕-๑๖๗.

^๔ พุทธทาสภิกขุ, มรดกที่ขอลืมไว้, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๕๐), หน้า ๗.

ท่าน มีงานวิจัยจำนวนหนึ่งที่เห็นว่า แนวคิดทางศาสนาของท่านจัดอยู่ในทัศนะแบบพหุนิยมทางศาสนา และเป็นแนวคิดที่สนับสนุนทฤษฎีพหุนิยมทางศาสนาได้อย่างลงตัว

ผู้วิจัยไม่คิดว่า แนวคิดทางศาสนาของพุทธทาสภิกขุจะจัดเป็นทัศนะแบบใดแบบหนึ่งได้อย่างลงตัว แม้แต่ทัศนะแบบพหุนิยมทางศาสนาก็ตาม จริงอยู่ พุทธทาสภิกขุ เห็นว่า ศาสนาคือสิ่งที่ดีที่สุด สำคัญที่สุด และจำเป็นที่สุด^๕ และยอมรับว่า โดยเนื้อแท้แล้วศาสนามีเพียงศาสนาเดียว^๖ ความคิดนี้ไม่ใช่ความคิดในระดับผิวทางศาสนา และที่ลึกไปกว่านั้นคือท่านกล่าวว่า “ไม่มีศาสนา” คุณล้ายกับว่าแนวคิดของท่านมีปัญหาบางประการภายในตัวทฤษฎี อย่างไรก็ตาม ในความคิดทางศาสนาทั้งระบบของพุทธทาสภิกขุเราน่าจะอธิบายได้ แต่การอธิบายดังกล่าวคงต้องอาศัยความเข้าใจด้วยภาษาอีกแบบหนึ่งนอกเหนือจากความเข้าใจทั่วไป ท่านเรียกภาษาแบบนี้ว่า “ภาษาธรรม”

คำว่า “ไม่มีศาสนา” ในภาษาทั่วไป เราเข้าใจว่า ศาสนาที่คนนับถือกันอยู่มีมากกว่าหนึ่งและไม่เหมือนกัน มีความแตกต่างกันอย่างที่คุณในศาสนาและผู้ศึกษาศาสนาทั่วไปเข้าใจ สิ่งนี้เราจะเข้าใจว่าศาสนาไม่มีอยู่ได้อย่างไร ในเมื่อคนยังตั้งมั่นอยู่ในศาสนา หากเราใช้ภาษาธรรม จะมีคำอธิบายบางอย่างที่จะพิจารณาได้ว่า “ไม่มีศาสนา” แตกต่างจากคำอธิบายอย่างภาษาทั่วไป

ผู้วิจัยเรียกแนวคิด “ไม่มีศาสนา” ของพุทธทาสภิกขุว่า “การข้ามพ้นความเป็นศาสนา” แนวคิดนี้มีรายละเอียดที่ลึกซึ้งที่น่าจะได้วิจัยเพื่อตีแผ่ออกสู่สังคม ด้วยความเชื่อมั่นว่า แนวคิดดังกล่าวนี้น่าจะตอบรับปณิธานและอธิบายแนวความคิดทางศาสนาของพุทธทาสภิกขุได้ทั้งหมดแล้ว ยังเป็นข้อเสนออันหนึ่งในการแก้ปัญหาความขัดแย้งศาสนาที่มีมากกว่าหนึ่งและไม่เหมือนกันทั้งในเชิงทฤษฎีและชีวิตทางศาสนา อันน่าจะดีไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าทัศนะอื่นใด

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑.๒.๑ เพื่อศึกษาแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการทำความเข้าใจแนวคิดการข้ามพ้นความเป็นศาสนาของพุทธทาสภิกขุ

๑.๒.๒ เพื่อศึกษาวิเคราะห์แนวคิดการข้ามพ้นความเป็นศาสนาของพุทธทาสภิกขุ

^๕ ดูรายละเอียดใน พุทธทาส ภิกขุ, อะไรคืออะไร?, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๒๖), หน้า ๑๐๕.

^๖ ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๓, ๑๒๕, ๑๓๖.

๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย

การศึกษาแนวคิดเรื่องการข้ามพ้นความเป็นศาสนาของพุทธทาสภิกขุ เป็นงานวิจัยเอกสาร (Documentary Research) ในรูปแบบการพรรณนาวิเคราะห์ ผู้วิจัยจะใช้การตีความ อธิบายความ และวิเคราะห์โดยใช้ข้อมูล จากงานเขียน ปาฐกถา ฯลฯ ของพุทธทาสภิกขุ เป็นหลัก และจะมีข้อมูล อื่นๆเป็นส่วนสนับสนุนเพื่อให้เนื้อหามีความชัดเจนยิ่งขึ้น ดังนี้

ข้อมูลระดับปฐมภูมิ ประกอบด้วย หนังสือชุดธรรมโฆษณ์ ภาษาคนภาษาธรรม ตัวกูของ กู อะไรคืออะไร ไกวัลยธรรม ไม่มีศาสนา พุทธทาส ๑๐๐ ปี (รวม CD บันทึกเสียงบรรยาย) เป็นต้น

ข้อมูลระดับทุติยภูมิ เช่น ปรัชญาพุทธทาสกับมหายานธรรม การตีความศาสนาในเชิง สมานฉันท์ตามทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุ พุทธทาสภิกขุกับสื่อมวลชน เป็นต้น

นอกจากนั้นจะมีเอกสารสำคัญที่เกี่ยวข้องอันเป็นรากฐานสำคัญในระบบคิดทางศาสนา ของพุทธทาสภิกขุ คือคัมภีร์พระไตรปิฎกในพุทธศาสนา และเอกสารอื่นๆ เช่น พระคริสตธรรม คัมภีร์ อัล-กุรอาน คัมภีร์โทราห์ เป็นต้น

อนึ่ง วรรณกรรมที่นำมาใช้ศึกษา จะมุ่งเน้นวรรณกรรมที่บันทึกด้วยภาษาไทยเป็นหลัก โดยเฉพาะข้อเขียนและบันทึกของพุทธทาสภิกขุซึ่งไม่ได้มีการแปลเป็นภาษาอื่น แต่จะศึกษาจาก ภาษาอื่นในกรณีที่เนื้อหานั้นๆ ไม่สามารถจะเข้าใจได้ด้วยวรรณกรรมไทย เช่น อาจจำเป็นต้องอ้างอิง ข้อความภาษาบาลี เพื่อให้เห็นที่มาของข้อความในภาษาไทย อาจจำเป็นต้องอ้างอิงภาษาอังกฤษ เพื่อให้เห็นกรอบความคิดหลักที่ถูกแปลมาเป็นภาษาไทย เป็นต้น ทั้งนี้เพื่อให้งานออกมาใน ลักษณะภูมิปัญญาไทย

๑.๔ ปัญหาที่ต้องการทราบ

- ๑.๔.๑ ศาสนาและไม่มีศาสนาในทัศนะของพุทธทาสภิกขุคืออะไร?
- ๑.๔.๒ มโนทัศน์ “ศาสนา” นำไปสู่มโนทัศน์ “ไม่มีศาสนา” ได้อย่างไร?
- ๑.๔.๓ แนวคิดเรื่อง “ไม่มีศาสนา” แก้ปัญหาความขัดแย้งทางศาสนาได้อย่างไร?
- ๑.๔.๔ เราจะเข้าใจแนวคิด “ไม่มีศาสนา” ของพุทธทาสภิกขุได้ด้วยวิธีการแบบใด?

๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

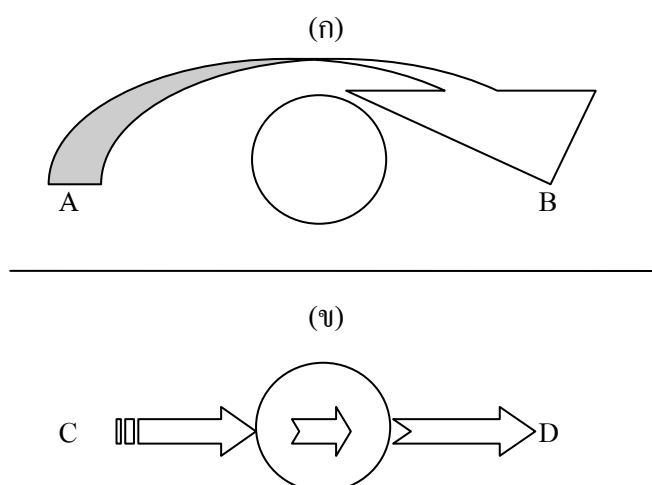
การข้ามพ้นความเป็นศาสนา หมายถึง การผ่านพ้นความเป็นศาสนา/ไม่มีศาสนา (No Religion) ตามแนวคิดของพุทธทาสภิกขุ

ความจริงทางศาสนา หมายถึง ศาสนาแท้จริง/การข้ามพ้นความเป็นศาสนา/การผ่านพ้นความเป็นศาสนา/ไม่มีศาสนา/ความจริงตามธรรมชาติ ตามแนวคิดของพุทธทาสภิกขุ

พุทธทาสภิกขุ ใช้แทนนามว่า พระธรรมโกศาจารย์ (เงื่อม อินฺทปญฺโญ), ท่านอาจารย์พุทธทาส, หลวงพ่อพุทธทาส, ท่านพุทธทาส, พุทธทาส ภิกขุ

อนึ่ง ในนิยามศัพท์เฉพาะนี้ ผู้วิจัยขออธิบายเพิ่มเติมเกี่ยวกับความหมายและการให้ความหมายของแนวคิดการข้ามพ้นความเป็นศาสนา ดังต่อไปนี้

การข้ามพ้นความเป็นศาสนา ในภาษาทั่วไป คือการเข้าใจว่าเรากระโดดข้ามสิ่งใดหนึ่งผ่านไป โดยที่เราไม่ต้องสัมผัสสิ่งนั้น สิ่งนั้นคือศาสนา อีกความหมายหนึ่งคือ การที่เราก้าวเข้าไปใช้ชีวิตทางศาสนาจนเห็นแก่นแท้ของความเป็นศาสนา จากนั้นคือการเลื้อยเกาะแห่งตนออกมาจากศาสนากระพี้ ปลอดภัยจากการยึดติดรูปแบบศาสนา เราอาจพิจารณาด้วย ๒ ภาพสัญลักษณ์นี้

ใน (ก) หมายถึง การกระโดดข้ามวัตถุทรงกลมชนิดหนึ่ง (สมมติว่าเป็นลูกโป่งบางใสขนาดใหญ่) โดยมีได้สัมผัสพื้นผิวใดๆของวัตถุทรงกลมชนิดนั้น ส่วนใน (ข) หมายถึง การเคลื่อนผ่านวัตถุทรงกลมชนิดหนึ่ง และพ้นออกมาจากวัตถุทรงกลมชนิดนั้น โดยการทะลุผ่านดังกล่าวไม่ได้ทำให้เกิดความเสียหายกับวัตถุทรงกลมชนิดนั้น วัตถุทรงกลมชนิดดังกล่าว เทียบได้กับภาวะทางศาสนาหรือความเป็นศาสนา ประเด็นการข้ามพ้นความเป็นศาสนาเทียบได้กับ (ข) ซึ่งหมายถึง การยอมรับความมีอยู่ของศาสนา หากแต่ปลอดภัยจากความรู้สึกว่ามี คำอธิบายนี้จะเทียบได้กับอีกสัญลักษณ์หนึ่งคือ เราอยู่ในโลกของศาสนา หากแต่เราละลายความรู้สึกว่ามีศาสนาแบบ (ก) ออกไป ความรู้สึกระดับนี้คือความรู้สึกระดับลึกแห่งการเข้าถึงความจริงตามธรรมชาติ

๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยเรื่อง การข้ามพ้นความเป็นศาสนาของพุทธศาสนิกชน เท่าที่สืบค้นยังไม่พบงานวิจัยใดศึกษาเฉพาะในเรื่องดังกล่าว อย่างไรก็ตาม หากพิจารณาถึงงานของพุทธศาสนิกชน เราอาจจัดแยกออกเป็น ๓ กลุ่มคือ (๑) กลุ่มงานที่เขียนและปาฐกถาโดยพุทธศาสนิกชน งานกลุ่มนี้เป็นงานระดับปฐมภูมิ ซึ่งเป็นงานที่สอดคล้องกับการศึกษาเรื่องนี้โดยตรงเช่น ปาฐกถาเรื่องไม่มีศาสนา ศาสนาคืออะไร ใครคือใคร เป็นต้น งานเขียนเรื่องภาษาคนภาษาธรรม ไกรวัลยธรรม สันทัดเสด็จพหุธรรม เป็นต้น (๒) กลุ่มงานเชิงประวัติ/อัตชีวประวัติ เช่น เล่าไว้ในวัยสนธยา หากแต่งงานเขียนกลุ่มนี้ จะใช้กับงานการศึกษาชิ้นนี้น้อย อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยจะไม่มองข้ามงานแบบนี้ อย่างน้อยประวัติของท่านคือพื้นหลังของเหตุผลบางประการในการเสนอความคิดทางศาสนา (๓) กลุ่มงานวิจัย/งานการศึกษา โดยอาจเรียกงานแบบนี้ว่างานระดับทุตยภูมิ แม้การศึกษาในระดับสูงจะปฏิเสธงานประเภทนี้ หากแต่ผู้วิจัยมีความคิดว่า งานระดับทุตยภูมิจะมีความสำคัญไม่น้อย โดยเฉพาะการจัดความคิดของพุทธศาสนิกชนที่กระจายอยู่ในหลายแหล่งของงานระดับปฐมภูมิให้หมวดเข้าเป็นหมวดหมู่เพื่อตอบปัญหาเฉพาะบางประเด็น และที่เชื่อมโยงระหว่างงานของพุทธศาสนิกชนกับศาสตร์อื่นๆ ในประเทศไทย เท่าที่สืบค้นและอาจนำมาเป็นประโยชน์กับงานวิจัยชิ้นนี้พอจะรวบรวมเป็นความเรียงได้ ดังนี้

ปีพุทธศักราช ๒๕๓๕ มีงานวิจัยเกี่ยวกับแนวคิดของพุทธศาสนิกชนเรื่องหนึ่งคือ “การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่อง “จิตว่าง” ของท่านพุทธทาส”^๓ ผลของการศึกษาพบว่า “จิตว่าง” คือสภาพที่จิตว่างจากความรู้สึกที่เป็นตัวตน-ของตน เป็นความว่างจากทุกข์ ว่างจากกิเลสที่เป็นเหตุให้ทุกข์เกิด ว่างจากความรู้สึกว่ามีตัวเรา-ของเรา ผู้วิจัยยืนยันว่า แนวคิดดังกล่าวนี้สอดคล้องกับหลักการเดิมในพระไตรปิฎกในข้อความที่พุทธองค์ทรงตรัสเตือนภิกษุทั้งหลายว่า ให้มีสติมองโลกตามความเป็นจริง โดยความเป็นของว่าง เข้าใจต่อสิ่งทั้งปวงว่า ไม่ควรเข้าไปยึดมั่นถือมั่นว่าเป็นตัวเราของเรา ล่วงปีพุทธศักราช ๒๕๔๐ มีงานวิจัยทางปรัชญาเรื่อง “จิตว่างในทัศนะของท่านพุทธทาส”^๔ งานวิจัยนี้ยืนยันคำอธิบายเรื่องจิตว่างข้างต้น พร้อมกับชี้ให้เห็นว่า ในจิตว่างนั้น ยังว่างจากกิเลสทั้งปวง มีสติปัญญาเต็มบริบูรณ์และสามารถยังรู้ความจริงของโลกและสิ่งทั้งปวงในฐานะ

^๓ พระพอง อภิวัฒน์ (สวัสดิ), “การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่อง “จิตว่าง” ของท่านพุทธทาส”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย), ๒๕๓๕.

^๔ ปรีชา มานะวานิชเจริญ, “จิตว่างในทัศนะของท่านพุทธทาส”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย), ๒๕๔๐.

“ว่าง” ด้วย พร้อมกับวิเคราะห์ว่า แนวคิดเรื่องจิตว่าง อยู่บนฐานความเชื่อว่า จิตแท้จริงประภัสสร “จิตว่าง” คือความพยายามที่จะประยุกต์หลักพุทธธรรมให้เป็นประโยชน์เกื้อหนุนต่อการดำเนินชีวิต แม้ในปุณฺณ แต่กระแสดังกล่าวไม่ได้รับการยอมรับที่ดีจากฝ่ายเถรวาทกระแสหลัก ผู้วิจัย เห็นด้วยกับแนวคิดของพุทธทาส ในฐานะที่จิตว่างเอื้อต่อวิถีของปุณฺณอันเป็นความว่างจากทุกข์ ในขณะปัจจุบัน และสามารถปฏิบัติควบคู่การทำงานโดยปกติได้

จากการตีความเรื่องจิตว่างของพุทธทาส ภิกขุ ซึ่งคำว่า “จิตว่าง” โดยทั่วไปเรามักเข้าใจว่า ไม่มีอะไร เช่น ห้องว่าง หมายถึง ภายในห้องไม่มีอะไรอยู่เลย แต่พุทธทาส ภิกขุชี้ให้เห็นว่า คำว่า “ว่าง” มี ๒ ความหมาย คือว่างอย่างอันธพาล (มีคบอด) อย่างหนึ่ง และว่างอย่างสัมมาทิฐิอย่างหนึ่ง ว่างอย่างหลังนี้เองคือ “ว่าง” ที่ถูกต้อง คือ มันมีอะไรอยู่ทุกอย่าง แต่ไม่ไปยึดถือยึดติดสิ่งเหล่านั้นว่า เป็นตัวตนหรือของตน^๙ การตีความแบบนี้เรียกว่าภาษาคนภาษาธรรม ว่างอย่างแรกเป็นภาษาคน ว่างอย่างหลังเป็นภาษาธรรม

ปีพุทธศักราช ๒๕๔๔ มีงานวิจัยทางปรัชญาเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์เรื่องปัญหาภาษาใน พระพุทธศาสนา : ศึกษาเฉพาะกรณีแนวคิดเรื่องภาษาคนภาษาธรรมของพุทธทาสภิกขุ” งานวิจัยชิ้น นี้ชี้ให้เห็นว่า การตีความแบบนี้ของพุทธทาสภิกขุเป็นการเสนอแนวคิดภาษาศาสนาในแง่มุมต่างๆ อย่างมีเหตุผล โดยยึดหลักการทางวิทยาศาสตร์เป็นเกณฑ์ตัดสินความจริง^{๑๐} อันจะเห็นได้จากการ ตีความความจริงสูงสุดในศาสนาแบบธรรมชาตินิยม เป็นความจริงที่สูงที่สุดที่รับรู้ได้

ปีพุทธศักราช ๒๕๔๔ มีงานการศึกษาทางปรัชญาเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์ห่มโนทัศน์เรื่อง พระเจ้าในพระสนะของท่านพุทธทาส^{๑๑}” งานนี้ชี้ว่า เมื่อว่าโดยภาษาธรรมแล้วความจริงสูงสุดของ ศาสนาแบบเทวนิยมและอเทวนิยมคือสิ่งเดียวกันและเข้าถึงได้แม้ในชีวิตปัจจุบัน โดยผู้วิจัยมองว่า พุทธทาส ภิกขุ ได้นำเอาทฤษฎีภาษาคนภาษาธรรมเป็นเครื่องมือในการตีความเรื่องพระเจ้า ผลคือ พระเจ้าไม่มีรูปร่าง หากแต่เป็นธรรมชาติ กฎธรรมชาติ โดยที่ทุกคนสามารถเข้าถึงพระเจ้าแบบนี้ได้

^๙ ดูรายละเอียดใน พุทธทาส ภิกขุ, ภาษาคนภาษาธรรม, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๓๗), หน้า ๒๒๖.

^{๑๐} พระมหาจิระศักดิ์ ฐมฺมเมธี (สังฆเมฆ), “การศึกษาวิเคราะห์เรื่องปัญหาภาษาในพระพุทธศาสนา : ศึกษาเฉพาะกรณีแนวคิดเรื่องภาษาคนภาษาธรรมของพุทธทาสภิกขุ”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย), ๒๕๔๔.

^{๑๑} พระมหาบุรณฺชน สนิทปญฺโญ, “การศึกษาวิเคราะห์ห่มโนทัศน์เรื่องพระเจ้าในพระสนะของท่านพุทธ ทาส”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๔๔.

และได้เสนอให้เห็นอีกว่า ทศนะของท่านพุทธทาสไม่อาจจัดเข้าได้อย่างสมบูรณ์กับความคิดของสำนักเทวนิยมแบบคลาสสิก สรรพเทวนิยมและเทวนิยมแบบนีโอคลาสสิก

การตีความว่าพระเจ้าไม่มีรูปร่าง (อย่างบุคคล) อาจส่งผลกระทบต่อความเชื่อของผู้นับถือศาสนาแบบเทวนิยมแบบเดิม แต่น่าจะเป็นสิ่งที่ดีสำหรับการตอบรับความก้าวหน้าของวิทยาศาสตร์ตลอดถึงความเชื่อของผู้นับถือศาสนาแบบใหม่ที่เคยแตกต่างกลายเป็นความสมานฉันท์

ปีพุทธศักราช ๒๕๓๑ มีรายงานวิจัยในมุมมองทางสังคมศาสตร์เรื่อง “การตีความศาสนาในเชิงสมานฉันท์ตามทศนะของท่านพุทธทาส ภิกขุ”^{๑๒} ข้อค้นพบในงานวิจัยนี้เสนอว่า พุทธทาสภิกขุ ได้พยายามหาจุดร่วมระหว่างศาสนา และมองว่า แท้จริงศาสนาต่างๆ มีจุดหมายและหลักคำสอนแบบเดียวกัน แม้ศาสนาแบบธรรมชาตินิยมก็มีพระเจ้า ดังนั้น ในเชิงปรมัตถ์ทุกศาสนามีลักษณะเดียวกัน มนุษย์มีศาสนาเดียวกัน มีจุดหมายเพื่อความรอดเหมือนกัน มีลักษณะการเข้าถึงสิ่งนั้นแบบเดียวกัน ในงานวิจัยทางปรัชญาเรื่อง “พหุนิยมทางศาสนาของ จอห์น อิก กับ ปัญหาเกี่ยวกับความเป็นจริง”^{๑๓} จึงมองว่า ลักษณะทางศาสนาของพุทธทาสภิกขุ ที่กล่าวมา จัดเข้าได้กับแนวคิดแบบพหุนิยมทางศาสนา และสามารถนำไปแก้ปัญหาดังกล่าวบางประการของนักคิดตะวันตกได้ โดยหน้าที่ ๘ ของงาน ผู้วิจัยได้แบ่งแนวคิดในพหุนิยมทางศาสนาออกเป็น ๓ แบบคือ พหุนิยมทางศาสนาแบบสัมพัทธ์ (Relative Religious Pluralism) พหุนิยมทางศาสนาแบบเอกภาวะ (Absolute Religious Pluralism) และ พหุนิยมทางศาสนาแบบพหุภาวะ (Pluralistic Religious Pluralism) และระบุว่า แนวคิดของอิกและท่านพุทธทาส เป็นต้น อยู่ในพหุนิยมทางศาสนาแบบเอกภาวะ หน้า ๕๒ ผู้วิจัยสรุปว่า ปัญหาที่อิกไม่อาจแก้ได้คือ การอธิบายภาวะความเป็นจริงสูงสุดที่ไม่อาจรับรู้ได้อย่างชัดเจน (โลก ๒ แบบคือ โลกความเป็นจริงในตัวเองและโลกที่ปรากฏ เรารับรู้โลกที่ปรากฏผ่านการตีความของจิต แต่ไม่อาจรับรู้โลกที่เป็นจริงได้โดยตรง กับปัญหาความเชื่อมโยงของโลกทั้ง ๒ แบบ) ในบทที่ ๔ บทสรุปและข้อเสนอแนะ ผู้วิจัยได้เสนอให้เห็นว่า ทศนะทางศาสนาของพุทธทาส สามารถแก้ปัญหาดังกล่าวได้

^{๑๒} พิชัย สุขวุ่น, “การตีความศาสนาในเชิงสมานฉันท์ตามทศนะของท่านพุทธทาส ภิกขุ”, *บทความวิจัยสังคมศาสตร์, (คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ : มหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษฎร์ธานี)*, ๒๕๕๓.

^{๑๓} นภาพเดช กาญจนะ, “พหุนิยมทางศาสนาของจอห์น อิก กับ ปัญหาเกี่ยวกับความจริง”, *วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (คณะอักษรศาสตร์ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย)*, ๒๕๓๕.

ในเอกสารเรื่อง “ศาสนาเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิต”^{๔๔} บทที่หกเรื่อง การอยู่ร่วมกันในสังคมที่มีหลายศาสนา ผู้เขียนได้วิเคราะห์ว่า การแก้ปัญหาศาสนาที่ขัดแย้งกันนั้น นักวิชาการศาสนาบางคนชี้ว่า ทางออกที่ดีคือทัศนะที่ว่าศาสนาต่างๆ ล้วนแล้วแต่สอนความจริงเหมือนกัน ที่ต่างกันนั้นเพียงภาษาสื่อความจริงเท่านั้น และยกตัวอย่างพุทธทาส ภิกขุที่เสนอความคิดแบบนี้ ความคิดแบบนี้เองที่จัดได้ ความคิดแบบพหุนิยมทางศาสนา อย่างไรก็ตาม หน้า ๑๒๔ ผู้เขียนได้วิเคราะห์ให้เห็นอีกว่า ปัญหาในการทำความเข้าใจศาสนาตามที่พุทธทาสภิกขุ เสนอคือ คนทั่วไปค่อนข้างจะเชื่อศาสนาตามคำภีร์ จึงเป็นเรื่องยากที่จะเข้าใจว่าศาสนาที่ตนนับถือกับศาสนาที่ผู้อื่นนับถือคืออันเดียวกัน ในที่สุดพุทธทาสภิกขุ จึงได้เสนอแนวคิดที่สูงกว่าศาสนาที่คนทั่วไปเข้าใจคือ “ขั้นปราศจากศาสนา” ผู้เขียนสรุปตอนสุดท้ายว่า แนวคิดนี้เป็นเรื่องลึกซึ้ง ซึ่งควรจะช่วยกันศึกษาไตร่ตรองมาใช้ในชีวิตจริง เพื่อความสมบูรณ์ไม่มีที่ติของชีวิต อันเป็นหัวใจของศาสนาต่างๆ

อย่างไรก็ตาม อาจมีงานประเภทอื่นที่ไม่เข้ากับงาน ๑ กลุ่มข้างต้นที่เป็นความคิดทางศาสนาของพุทธทาสภิกขุ หากแต่งานประเภทอื่นที่ว่านี้จะให้รายละเอียดหรืออธิบายความคิดทางศาสนาของพุทธทาสภิกขุ ได้อีกในบางมิติ งานที่ว่านี้ คือทฤษฎีทางปรัชญาและศาสนา เช่น แนวคิดเรื่อง พหุนิยมทางศาสนาของจอห์น ฮิก การตีความศาสนาของเชนส์ โรมัส อะ ไควนัส การพิจารณาศาสนาของพระพุทธโฆสาจารย์ซึ่งเป็นนักปราชญ์ของพุทธศาสนาท่านหนึ่ง ตลอดจนเนื้อหาในพระไตรปิฎกอันเป็นแหล่งข้อมูลสำคัญก่อนเป็น “พุทธทาส” งานดังกล่าวนี้อาจจัดเป็นกลุ่มที่ ๔ ที่จะเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาเรื่อง การข้ามพ้นความเป็นศาสนาของพุทธทาสภิกขุ

๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย

๑.๗.๑ รวบรวมเอกสารและจัดแยกออกเป็น ๒ ชุด ได้แก่ ชุดของเอกสารระดับปฐมนิเทศได้แก่งานเขียน ปาฐกถา เทศน์ ของพุทธทาสภิกขุ เช่น หนังสือในชุดธรรมโฆษณ์ ไกวัลยธรรม อะไรคืออะไร พุทธทาส ๑๐๐ ปี (CD บันทึกเสียงบรรยายของพุทธทาสภิกขุ) และชุดของเอกสารระดับทุดิยภูมิ ได้แก่ งานที่ศึกษาแนวคิดของพุทธทาสภิกขุในบางแง่มุม เช่นวิเคราะห์หลักอนัตตาในทัศนะของพุทธทาส จิตว่างในทัศนะของพุทธทาส และงานอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องของการทำความเข้าใจเรื่อง การข้ามพ้นความเป็นศาสนาของพุทธทาสภิกขุ เช่น พหุนิยมทางศาสนาของจอห์น ฮิก

๑.๗.๒ ศึกษาเนื้อหาและรายละเอียดเกี่ยวกับการข้ามพ้นความเป็นศาสนา

๑.๗.๓ วิเคราะห์แนวคิดการข้ามพ้นความเป็นศาสนาของพุทธทาสภิกขุ

^{๔๔} ดูรายละเอียดใน สมภาร พรมทา, ศาสนาเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิต, (กรุงเทพมหานคร : สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา, ๒๕๔๕) หน้า ๑๒๒-๑๒๕.

๑.๗.๔ เรียบเรียงผลการวิจัยในแบบพรรณนาวิเคราะห์และข้อเสนอแนะเพื่อการศึกษาเพิ่มเติม

๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑.๘.๑ ทำให้ทราบแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการทำความเข้าใจแนวคิดการข้ามพ้นความเป็นศาสนาของพุทธทาสภิกขุ

๑.๘.๒ ทำให้ทราบแนวคิดการข้ามพ้นความเป็นศาสนาของพุทธทาสภิกขุ

๑.๘.๓ เป็นข้อเสนอในการแก้ปัญหาความขัดแย้ง/แตกต่างทางศาสนาของโลกทั้งในเชิงทฤษฎีและชีวิตทางศาสนา